

SANATTA "YARATMA" PROBLEMİ

Yrd. Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM*

I. PROBLEM

"Yaratma" kelimesinin yüklendiği farklı değerler, yakın anlamlar taşıyan göstergelerin ilâhî olana ve beşerî olana isnat edilmesi, zihnî tutarlılığın önemi açısından bir problem teşkil etmiştir. Muhtelif sanat felsefesi telakilerinde insanın yaratıcı bir kudrete sahip olduğu vurgulanırken, İslâm itikadında ve İslâmî tefekkürü geliştiren müslüman sanatçılarda bu problem nasıl ele alınmaktadır? Bu yazı, problemin nirengi noktaları üzerinde bir denemeden ibarettir.

II. İSLÂM VE YARATILIŞ

İslamiyet'in yaratılış hakkındaki tespitleri özetle şöyledir: Her cemâl ve kemâl sahibi, kendi cemâl ve kemâlini müşahede etmek ister. Kâinatın Yaraticısı " Ben bir gizli hazine idim. Tâ ki bilinmek istedim." hadıs-i kudsi gereği, bu irâdesini hem görmek, hem de göstermek tarzında ortaya kor. O, Sâni, Bedi, Latif, Musavvir isimlerinin tecellilerini bizzat veya istekli seyirciler, hayrete düşmüş misafirler gözüyle bir lezzet-i mukaddese ile seyredir.

Hâlık-ı Küllü Şey'in pek çok ismi insanda cüz'î olarak âyineleşir: Ruh, Akıl, Zahirî ve Bâtınî Duygular, Anatomik Sistemler v.s. Bu yansılarda etken güç, insan değildir. Mu'tezile, "Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır." diyerek itikâdî ölçüsüzlüğe düşmüştür. İnsana verilen sadece İrâde-i Cüz'îye olup Küllî İrâde Allah'a mahsustur. Cüz'î İrâde yaratıcı ve yapıcı bir fonksiyon değil, insana kendinden sudûr eden fiillerde sorumluluğu yükleyen bir tercih etme eğilimidir. Bu tercih mekanizmasının çok geniş ve kompleks imkânlarla sahip oluşu sebebiyle bâzı münekkidler "Sanat, bir yaratıştır." deyip insana ulûhiyet isnad edecek kadar ileri gitmişlerdir. 16. yüzyılda yaşayan

* HRÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edb. Böl.

İtalyan heykeltıraş Mikelanj'ın üç yılda yaptığı Hz. Mûsâ heykelinin karşısına geçip "Haydi Mûsâ konuşsana!" diye bağırması Allah'la kulun nispetini unutup vehmî bir iktidarı istemesinin sonucudur.

Kur'an'da geçen "Absenü'l-Hâlikîn" (Yaratıcıların En Güzeli) (KUR'AN, 23: 14, 37: 125) ifâdesi, başka yaratıcıların varlığına delil olarak görülmemiştir. Buradaki anlamı bâzı müfessirler, "Allâh, yaratıcılık mertebelerinin en güzelindedir. Ahsenü'l-Hâlikin gibi tâbirler, Hâlikların çokluğuna değil mahlûkiyyetin envâna bakar." diye tefsir etmişlerdir. Meselâ M.Hamdi YAZIR, şöyle der: "Ya'ni bütün feyz u bereketin esası onda, her şeyin Hâlık O, O'nun halkından sonra vücuda gelen mebâdi ve esbabın her biri Hâlık addedilse ve bu suretle bir çok Hâliklar farz olunsa Allah, bütün o Hâlikların en güzelidir." (YAZIR, s.3436) Ömer Nasuhi BİLMEN, bu konuda daha farklı bir bakış açısı ortaya kor: "Bu âyet-i kerimedeki (Hâlikîn)dan murad, musavvir, mukaddir olanlardır. Cenâb-ı Hakk'ın yaratmış olduğu şeylerden birer manzara, birer şekil ve sureti tertip ve tanzim edebilen kimselerdir. Yoksa yoktan vareden, yaratan mânâsında olan Hâlikiyet, ancak Allah Teâla'ya mahsustur. Nitekim diğer bir âyet-i kerîmede (hel min hâlıkın gayru'llâh) buyrulmuştur. Evet, Allah Teâlâ'dan başka Hâlık, yaratıcı yoktur." (BİLMEN, s. 2264-2265) A. Fikri YAVUZ da "şekil verenlerin en güzeli" (YAVUZ, s.343) ve " En güzel yaratan" (YAVUZ, s.451) ifâdeleriyle BİLMEN'e yakın bir izah yapmıştır.

Yaratılış iki tarzda olur: 1. İbda, 2. İnşa. İbda, yoktan var etmek, âlet-siz, maddesiz, zamansız, mekansız, yaratmaktır. İnşa ise terkip etmek suretiyle vücuda getirmektir. Ezeli olmayan Kâinâtın başlangıçta yaratılışı ibda tarzında olmuştur. Toprağa atılan küçük bir çekirdeğin ağaca, anne rahmindeki spermin insana dönüşmesi inşaya örnektir. Bir elma çekirdeği, toprak, su ve ışıkla belli ölçüler altında birleşerek ağaç, dal, yaprak, meyve ve çiçeğe inkişaf eder. Bir başka sınıflandırma ile yaratışı, def'î ve tedricî diye iki katagoride görmek mümkündür.

Allâh'ın fiillerini karşıladığı halde şuur sahibi olarak insana atf edilen ve günlük hayatta kullanılan pek çok kelime vardır: İBDA , İHDAS, İHTİRA, İCAD, CA'L, SUN', HALK, TEKVİN, İNŞA, YARATMA. Bu on masdardan dokuzu Arapça kökenli olup yoktan var etmeyle birlikte meydana getirme, yapma, ortaya koyma, keşfetme, vücut verme, terkip etme anlamlarını da kapsar.

Meselâ, Kur'an'da Hz. İsa (A.S.) nın hitabı içinde geçen " ahluku" (KUR'AN, 3: 49) kelimesi Kur'an meallerinde " yaratmak" değil, " yapmak" şeklinde tercüme edilmiştir. : " Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. " (ÖZEK, s. 55); " Ben size çamur-

dan kuş biçiminde bir taslak yapar, ona üfürürüm." (YAVUZ, s. 57) ; " Size kuş biçiminde çamurdan bir şey yaparım da içine üflerim" YAZIR, s. 362)

III. YARATIŞ MI, TAKLİD YA DA TECRİD Mİ?

Mimesis Teorisi, Eflatun ve Aristo'dan beri sanatın bir benzetme ve kopya olduğu üzerinde durmuştur. Aristo, sanatı taklit olarak görür ve sanat eserlerini üç yönüyle birbirinden ayırır : 1. Taklitte kullanılan araç, 2. Taklit edilen nesnelere, 3. Taklit tarzı. "İster bir sanatçı yetisi, isterse alışkanlığa dayanan bir ustalıklı olsun, bazı sanatlar renkler ve figürler aracılığıyla taklit eder. Bazı sanatlar ise ses aracılığıyla taklit eder... Genel olarak taklit ya ritm, ya söz, ya da harmoni aracılığıyla gerçekleştirilir." (ARİSTO-TELES, s. 11)

"Yaratış mı, Taklid ya da Tecrid mi?" sorusunun İslâmî çerçevede bulacağı ilk cevap, sanat eserinin kul açısından yaratış olmadığıdır. "Sanatçının Allah'ın yarattıklarına benzer şeyler ortaya koyduğu vehmine kapılıp yaratma heyecanı duyması, İslâm'da iman açısından çok tehlikeli kabul edilir. Esasen İslâm sanatlarının estetiğinde başından beri (yaratma) diye bir problem yoktur; çünkü yaratmak sadece Allah'a mahsustur." (AYVAZOĞLU, s. 40) Bilgi ve sanatın iki ana kaynağı, Kâinat Kitabı ve Vahy'dir. Nakli esas tutan ve akli nakille birlikte değerlendiren İslâm medeniyeti, bir çeşit vahy olan Ta'lim-i Esmâ hâdisesi ile başlar ve Peygamber mucizeleri ile bilim ve sanatın hedeflerini gösterir. İslâm sanatları tecrid esası üzerine varlığını devam ettirmiştir. Hâricî âlem veya sanatçının iç dünyası, çeşitli algı ve duyularla itibârî bir düzlemde ifâde olunur.

"Yaratmak" kelimesi sözlüklerde ikinci anlamıyla insana yönelen bir anlayışla yer alır:"YARATMAK : 1. Yoktan var etmek. Halk etmek. 2. İbdâ' etmek, bir sûret-i bedî'ada bulup meydâna komak" (Ş. SAMÎ) Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı sözlükte de Kâmûs-ı Türkî ile aynı paralellikte kelimeye yaklaşılır: " YARATMAK : 1. Olmayan bir şeyi var etmek 2. Zekâ ve düşünce gücünden yararlanarak o zamana kadar görülmeyen yeni bir şey ortaya koymak, yapmak" (TÜRKÇE SÖZLÜK)

Latîfî, Tezkire'sinde "İbdâ'-ı sühan" (1314, s.29), "şâ'ir-i mübdi" (s.30), "nâzım-ı muhteri" (s.30), "şâ'ir-i mücid" (s.32), terkiplerini İBDA, İCAD ve İHTİRA fiillerini karşılayacak tarzda kullanır. Latîfî'nin bu bakış açısını Kâmûs-ı Türkî'de bulmak mümkündür: " İBDA' : 1. İcâd, ihtira, halk 2. Misli nâ-mesbûk bir şî'r-i bedi söyleme." (Ş.SAMÎ) "Mübdî" yi A.Hamdi TANPINAR "biri şair, biri sanatkâr, yani biri duyucu ve biri işçi olarak iki şahsiyete" (TANPINAR, s. 14) ayırır.

1964 yılında Evrim Dergisi'ne yazdığı bir yazıda İsmet ÖZEL, "Şiiri simgeye değil, imgeye dayanmış kabul etmek, şiirin bir kopya değil bir yara-

tış olduğunu anlamakla kolayca varılabilecek bir noktadır. " (ÖZEL, s. 79) der. Fakat, Şiir Okuma Kılavuzu'nun 1994'teki genişletilmiş baskısında yukarıdaki ifadenin bulunduğu "İmge ve Dizin" isimli yazının yer almaması düşündürücüdür. Bundan hareketle, şairin aynı sözlere imza atmadığını söyleyebilir miyiz? Zihni ve kalbi melekelerin alışılmışın dışında yeni bir kompozisyonu ortaya koyması, esasen Allah açısından bir yaratış, insan açısından ise bir yapıştır. "Yapmak", "Etmek" kelimeleri insanî fiilleri karşılamak üzere kullanıla geldiği için izâfî kabul edilmiştir.

M.Kaya BİLGEGİL, beden verme (yaratma) vasfını insana isnad ederken, ibda etmeyi Allâh'a has görür. Yaratılış ve Kader, imânî bir konu olduğu halde yüzeysel mantık karşılaştırmasıyla kulun yaratıcısından daha iyi yaratabileceğini söyler :

"Beden verme. Bu hâdiseyi Türkçe'de yalnız yaratma tabiri ile ifade ediyoruz: Şiir ibda mıdır? İcad mıdır? Halk mıdır? Fatih Camii karşısında, popüler bir kahvede bir felsefe muallimi ile bir fakih arasında üç saat süren bir münâkaşaya şahit oldum. İlm-i Kelâm bizi şu neticelere götürüyor: İcad doğrudan doğruya yaratma demektir. Bu yaratma tarzlarının ikincisi yalnız Tanrıya mahsustur. Kur'an 'Allah, semâvatı ve Arzı ibda etti.' der. İnsanı da, çamurdan halk ettiğini söyler.

Şiire mevcut bir varlıktan, yani lisandan beden verildiğine göre, o, ibda değil; halk edilmiş oluyor. Halk etmesini bilen insan, bazan Tanrının halk ettiklerinden daha üstününü yaratmaya muktedir olabilir. İşte size beş yıl önce duyduğum bir cümle :(Allah'ın yarattığı Servantes'i kimse tanımaz; fakat Servantes'in yarattığı Donkişot'u herkes bilir.) Bunu şiire tatbik edemez miyiz?" (BİLGEGİL, s. 10)

Hilmi YAVUZ, şairin yaratıcı olduğu düşüncesinin velilik veya nebilikle bağlantılı olduğu görüşündedir . "E.R. Dodds, The Greeks and the Irrational adlı yapıtında bir yalvaç ya da bir bilici olarak şair imgesinin, İ.Ö. V. yüzyıldan daha da eskiye ait bir imge olduğunu belirtir. İon'da iyi şairlerin, şiirlerini yazarken, akıllarının başında olmadığını söyleyen Platon'un da, büyük bir olasılıkla, bu imgeden yola çıktığı düşünülebilir." (YAVUZ, s. 79) ardından kendi hükmünü belirtir. Bu hüküm, İsmet ÖZEL'in görüşüyle zıtlık içindedir :

"Ne yaptığını bilen bir şair, yaratıcı değil, yapıcıdır. Şiir önceden tasarlanabiliyorsa, bu, şiirin ex nihola yaratılan bir nesne değil, yapılan bir nesne olduğunu gösterir. Yapmak eylemi, bir tasarımı içerir çünkü. Varoluşçu bir dille söylemek gerekirse, bin nesne olarak şiirin tasarımı ya da özü, varlığın-

dan önce gelir. Dolayısıyla Edip Cansever haklıdır : Yapılan bir şeydir şiir." (YAVUZ, s. 79)

Taklidi kabul eden Sezai KARAKOÇ, tartışmaya yeni bir boyut kazandırır : Yaratışı taklid. "Sanat eseri, yaratışın taklididir, yaratılanın değil. Yapıt, yaratılanın taklidi oldukça değerden düşer. Yaratışın her an yeni kalışındaki, orijinal oluşundaki sırrı anladıkça da yoğunlaşır." (KARAKOÇ, s. 29) Her iş ve oluş Hâlık-ı Zülcelâl'in "Kün" (Ol) emriyle vücuda gelir. Böylece KARAKOÇ, eşyayı taklide dördüncü boyutu, yani zamanı ekler.

IV. SONUÇ

İnsanın kendine verilen sınırlı iktidar, Mutlak Sanatkâr olan Sâni-i Zülcelâl'in ve Hâlık-ı Küllü Şey'in varlığını anlamak içindir. Cüz'i irâdenin geniş imkânları, Batı sanatında ve ondan etkilenen Doğu sanatçılarında İlahlık iddiasına yol açabilmiştir. Batılı ressamların büyük boyutta kas ve dokularıyla birlikte insan vücutlarını çizmeleri bu vehmî iktidarın bir göstergesidir.

"İslâm sanatı, Allah'ın yaratmasını anlamak için çaba sarfetmek, O'nun yaratması karşısında hayrete düşmek, O'nun güzel isimlerinin tecelîyatını seyretmek ve O'nun kudretini her an yeniden müşâhede ederek O'na tekrar tekrar bağlılık sunmak, tekrar O'na dönmek ve bunu bir cezbe, bir kendini aşma, bir aşk halinde yapmak biçiminde özetlenebilir. İslâm sanatında engin bir uyum, kusursuz bir âhenk vardır. Batı sanatında ise sürekli bir mücadele görürüz. Adeta insan Allah'la yarışmaya kalkışır. Sanatçı, Olympus Dağı'ndaki ateşi çalan Prometheus rolündedir." (OKUMUŞ, s. 82-83)

Allah'ın, bir tohumun içinde Hâfız ismiyle dercettiği bir programı yine Fettâh ismiyle açıp bir ağaç haline getirmesi tedricî bir süreçtir. San'atçı, her an-ı seyyâledeki oluşları taklid ederek değişkenliği ve orijinalliyi yakalar. O, "bu çerçevede güzelliği yaratan değil, keşfeden adamdır. Çünkü sanat zaten var olan bir niteliği, güzelliği araştırmaktır." (AYVAZOĞLU, s. 192)

Tecrid esasına göre teşekkül eden İslâm sanatları, bir yönüyle realiteye bağlıdır. Müslüman sanatçı, yaratmanın değil, kevnî ve sırrî güzelliklerin fethedilmesinin peşindedir. İlâhî isimlere en yüksek bir ayna olan insanın ruhî perspektifinden eşya ve olaylara bakar ve algılarını sanat düzlemine aktarır.

KAYNAKLAR

KUR'AN-I KERİM

ARİSTOTELES, 1987 . **Poetika**. Remzi Kitabevi. İSTANBUL

AYVAZOĞLU, Beşir, 1993. **Aşk Estetiği. İslâm Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme**, Ötüken Neşriyat. İSTANBUL

BİLGEGİL, M. Kaya, 1994. **Cehennem Meyvası**. Yeni Türk Matbaacılık. İSTANBUL

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Alisi ve Tefsiri**. Bilmen Basım ve Yayınevi. İSTANBUL

KARAKOÇ, Sezai, 1988. **Edebiyat Yazıları-I**. Diriliş Yayınevi. İSTANBUL

LATİFİ, 1314. **Tezkire-i Latîfi**. İkdâm Matbaası. İSTANBUL

OKUMUŞ, Fatih. 1996. **İslâm'ın Estetik Anlayışı**. KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. (Yüksek Lisans Tezi), KAHRAMANMARAŞ

ÖZEK, Ali, (v.d) 1993. **Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. ANKARA

ÖZEL , İsmet, 1980 . **Şiir Okuma Kılavuzu** . Yeryüzü Yay. İSTANBUL

ŞEMSEDDİN SAMİ, 1317 . **Kâmûs-ı Türkî**. İkdâm Matbaası. İSTANBUL

TANPINAR, A. Hamdi, 1992. **Edebiyat Üzerine Makaleler**. Dergah Yay. İSTANBUL

YAVUZ, A. Fikri, 1967 . **Kur'ân-ı Kerim ve İzahlı Meâl-i Alisi**, Sönmez Neşriyat. İSTANBUL

YAVUZ, Hilmi, 1987 . **Yazın Üzerine**. Bağlam Yayınları. İSTANBUL

YAZIR, Muhammed Hamdi, 1982 . **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşriyat ve Dağıtım , İSTANBUL

1988. **Türkçe Sözlük**. Türk Dil Kurumu Yayınları, ANKARA.